

В.С. ГАВРИЛЕНКО

НАЩАДОК СЛАВНОГО РОДУ

До 100-річчя з дня народження Е.О. Фальц-Фейна

У матеріалі з нагоди 100-річчя від дня народження коротко висвітлено життєвий шлях і діяльність відомого громадського діяча Едуарда Олександровича Фальц-Фейна, нащадка основоположника заповідної справи в Україні Ф.Е. Фальц-Фейна. Особливу увагу приділено тісним зв'язкам Е.О. Фальц-Фейна з батьківщиною, його всебічній підтримці проектів і заходів, що спрямовані на відновлення історичної спадщини біосферного заповідника «Асканія-Нова», та збереження природи загалом.

Формування поглядів історичних особистостей, їхніх вчинків, мотивацій негативних чи позитивних дій, які стали надбанням людства і передаються з покоління в покоління, є живильним джерелом досліджень психологів, істориків, біографів.

Історія дворянського роду Фальц-Фейнів, що дав Росії знаних вівцепромисловців, військових, одного з перших екологів-практиків, основоположника сучасної заповідної справи нашої держави Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна, відома з середини XVIII ст. Принаймні, так свідчать останні, і найбільш достовірні результати дослідження історіографа сім'ї Фальц-Фейнів Б.С. Скадовського.

Видатною постаттю, яка стала відомою в широких колах громадськості у другій половині XX ст., є нинішній патріарх цього роду Едуард Олександрович Фальц-Фейн. Він народився 14 вересня 1912 року у селі Фальц-Фейнове (нині Гаврилівка) Херсонської губернії. Батько — Олександр Едуардович — другий із п'яти синів Едуарда Івановича та Софії Богданівни Фальц-Фейн (Кнауф). Мати — Віра Миколаївна — з відомого роду російських воєначальників Єпанчиних.

Раннє щасливе дитинство в колі люблячих батьків, в аурі музики, квітів, культури спілкування, поїздок до степової оази Аска-

Едуард Олександрович Фальц-Фейн
серед Асканійського степу

нії-Нова було перерване буремними роками революцій, еміграцією, переїздами з батьками через кордони та поневіряннями. Нарівні з російською мовою, в оволодінні якою, як він сам підкреслює, головну роль відіграла мама, і чистоті якої не завадили десятиліття

Масток, у якому народився Е.О. Фальц-Фейн

П'ятирічний Едуард Фальц-Фейн
верхи на олені в Асканії-Нова

проживання за межами Росії, Едуард Олександрович знав німецьку, французьку, англійську та італійську. Це дало йому можливість легко орієнтуватися в будь-якій країні світу, знаходити спільну мову з представниками культури, спорту, науки та дипломатії.

У молоді роки, здобувши агрономічний фах квітникаря, Едуард Олександрович водночас серйозно займався велоспортом — у 1933 р. виборов першість у чемпіонаті Франції. В подальшому освоїв професію репортера, що також сприяло швидкому налагодженню контактів з людьми різних профе-

Е.О. Фальц-Фейн у 30-ті роки

сій, політичних поглядів та віросповідань. Власне, такий широкий спектр особистих уподобань сформував у нього ще у 30-ті роки ХХ ст. риси сучасного європейця. Це дало йому можливість легше переносити життєві негаразди, якими були наповнені тридцяті та сорокові роки.

У 50-ті роки Е.О. Фальц-Фейн всерйоз зайнявся туристичним бізнесом, переїхав до Князівства Ліхтенштейн, де на початку 60-х по сусідству з княжим замком побудував віллу і назвав її «Асканія-Нова». Його пристрасним захопленням були автомобілі. Він стежив за новинками й регулярно оновлював парк своїх стрімких «залізних коней».

Куди б не закидала Едуарда Олександровича доля, він ні на мить не забував свого походження з Херсонщини. Його особливе ставлення до батьківщини інколи викликало нерозуміння з боку емігрантів, які покинули Україну за часів громадянської війни, втратили свою власність і негативно ставились до всього, що відбувалося в тодішньому Радянському Союзі. З роками ностальгія за

батьківщиною ставала все сильнішою, і Едуард Олександрович почав замислюватися, шукати шляхи її відвідування.

Бажанню повернутися сприяло поступове проникнення на захід інформації про те, що одна з маєтностей Фальц-Фейнів — Асканія-Нова — стала об'єктом державної уваги і розбудовується в дусі задумів його знаменитого дядька Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна. Адже вже у 1919 році Асканію-Нова було спочатку оголошено Першим державним народним парком «Чаплі», а в 1921 р. — перейменовано на Перший державний степовий заповідник. Змінена назва не прижилася, і навіть на обкладинках наукових видань цієї установи в дужках продовжували писати «Асканія-Нова».

Незважаючи на територіальні зміни та структурні реорганізації, що відбувалися в Асканії-Нова у 30-ті, 60-ті та 90-ті роки минулого століття, три складові частини заповідного комплексу — заповідний степ, дендрологічний і зоологічний парки — набули подальшого розвитку. Якщо за часів фундатора Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна у 1898 р. було заповідано 600 га степу, то на середину 60-х років його площа вже становила 11054 га і була найбільшою в Європі заповідною степовою ділянкою. Дендрологічний парк, закладений у 1887 р. на площі 28 га, на початку 70-х років ХХ ст. становив понад 160 га, а зоопарк з напіввільним утриманням тварин із 100 га розрісся до 23 кв. км.

Всесвітньо відомий німецький дослідник дикої природи Бернхард Гржимек, відвідавши у 60-х роках Асканію-Нова, широко розрекламував цей «ноїв ковчег» у західній пресі. В уяві барона Фальц-Фейна (цей титул Едуард Олександрович отримав від князя Ліхтенштейнського) спливали спогади дитинства: поїздки на конях, верхи на ручному олені, прогулянки серед дрохв, павичів та фазанів. Дорогу на батьківщину відкрила йому участь в олімпійському русі (Едуард Олександрович був головою Олімпійського комітету Князівства Ліхтенштейн) і сприяння у здобутті Радянським Союзом права на проведення Олімпіади-80 у Москві.

Е. Фальц-Фейн із князем Ліхтенштейнським Хансом Адамом II

Родовий герб Фальц-Фейнів

Допомогли також особисте знайомство і дружні стосунки з метром української науки Борисом Євгеновичем Патоном. Взагалі Едуард Олександрович, з притаманною йому надзвичайною енергійністю, легко долав владні перепони, домагаючись зустрічей з керівниками відомств різних країн, монархами, прем'єр-міністрами, президентами. Нерідко вони самі шукали спілкування з ним.

Едуард Олександрович — одна з особистостей, що поєднує покоління двох тисячоліть, а

Е. Фальц-Фейн у Президії НААН України
з Б. Патоном та Р. Белодєдом

його життєвій мудрості, такту, вмінню вести переговори можуть позаздрити найкращі дипломати. Недарма на віллі «Асканія-Нова» у Вадуці, як колись у Фрідріха Фальц-Фейна в херсонській Асканії-Нова, завжди можна зустріти відомих людей.

Наділений від природи тонким гумором і красномовністю, Едуард Олександрович може годинами розповідати про знатні роди, які свого часу були змушені залишити батьківщину, ким вони стали в поколіннях еміграції, а також відверто згадувати про перипетії власного життя. Географія його стосунків — мешканці всіх континентів, за винятком хіба що Антарктиди.

Із розпадом Радянського Союзу Едуард Олександрович однаково толерантно ставиться до процесів, що відбуваються як в Україні, так і в Росії, і намагається хоча б чимось допомогти у розвитку демократичних механізмів. Він щиро переймається перебігом подій на території України. Його напрям громадської діяльності — розвиток спортивних, культурних і туристичних зв'язків між народами, а також збереження природи.

Едуард Олександрович зазвичай з гордістю демонструє родовий герб, в основі якого — голова коня Пржевальського. Саме завдяки організованій у 1899 р. його дядьком експедиції до Джунгарської Гобі в Асканію-Нова

було доставлено перших у Європі коней Пржевальського. Їхня поява тут стала поштовхом до організації зоопарками Європи та Америки наступних експедицій, що в подальшому відіграло ключову роль у збереженні виду. Через 100 років можна беззаперечно стверджувати, що вкладені Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном інвестиції у проект збереження коня Пржевальського наприкінці XIX ст. реалізувались поверненням цього виду назад, у природу Монголії, після повного його зникнення. Дізнавшись, що в Радянському Союзі готується проект з репатріації виду до Монголії, Едуард Олександрович жваво зацікавився його втіленням. У 1990 р. він відвідав черговий конгрес зі збереження коня Пржевальського в Берліні, де познайомився з провідними науковцями та ентузіастами, що брали участь у міжнародних проектах.

Згодом Е.О. Фальц-Фейн прибув до Асканії-Нова. Весна 1990 року вразила його квітучими килимами степових трав, гомінливими зграями птахів та стадами копитних тварин, що вільно паслися серед неосяжних просторів. Одночасно прибула делегація із зоопарку Сан-Дієго, науковці якого разом з асканійськими вченими завершували розшифрування геному коня Пржевальського. Родовід асканійських коней Пржевальського є ключем для вирішення питання про походження тварин цього виду, які утримувалися у зоопарках світу. Тож Едуард Олександрович ще більше зацікавився підготовкою експедицій різними зоопарками.

Найбільш вдалим виявився радянсько-голландсько-монгольський проект, де головну роль мав відіграти саме Радянський Союз: безкоштовно передати 8 коней Монголії та доправити цих тварин від Асканії-Нова до Улан-Батора. Після розпаду СРСР Росія, як правонаступниця країни в міжнародних питаннях, припинила підтримку проекту і Україна залишилася сам на сам з проблемою повернення виду в дикую природу. Скориставшись конкуренцією двох проектів — українсько-голландського та українсько-німецького, — вдалося домовитися з Фон-

дом коня Пржевальського Нідерландів про фінансування цієї програми західними країнами.

Експедиції розпочалися 5 червня 1992 р. у Всесвітній день охорони навколишнього природного середовища, а вже 7 червня коней Пржевальського було випущено у спеціально підготовлені вольєри в резерватах Хустайн-Нуру за 100 км від Улан-Батора та в резерваті Тахі-Таль за 1000 км від столиці, біля кордону з Китаєм.

Через два тижні в Асканію-Нова завітав Е.О. Фальц-Фейн. Милуючись табуном коней Пржевальського і слухаючи розповідь про вдалі експедиції з перевезення коней до Монголії, він раптом запитав, що мають з цієї експедиції голландці Інга та Ян Боумани та німець Христіан Штауфер Освальд, які витратили тисячі доларів на фрахтування літаків та спорудження вольєрів у Монголії. Почувши, що вони продовжують справу Фрідріха Фальц-Фейна, який заклав зоопарк і дендропарк, заповідав в Асканії-Нова степ і ім'я якого тепер навіки записане в історію, Едуард Олександрович глибоко замислився, а потім заявив, що адміністрація заповідника завтра має назвати валютний рахунок установи. «Я хочу Вам допомогти! Мені весь час кажуть: чому Ви їздите до них, вони ж у Вас все забрали. А я не такий. Я перегорнув цю сторінку історії».

Відтоді він двічі підтримував реконструкцію садиби засновника заповідника під музей природи Таврії, екологічний фонд «Відроджений степ», профінансував переклад і видання книги В. Фальц-Фейна «Асканія-Нова», передав заповіднику фотодокументи, репродукції картин, а також власний архів до Херсонського державного архіву. На його кошти замовлено і встановлено в Асканії-Нова пам'ятник засновнику заповідника Фрідріху Фальц-Фейну. До 2000 р. він щороку приїздив до України та Асканії-Нова, зустрічаючись з населенням, встановлюючи пам'ятні дошки в усіх колишніх маєтностях Фальц-Фейнів та близьких родичів. Його радо вітали як пересічні громадяни, так і представники органів місцевого самовряду-

Після вручення державної нагороди з Президентом Л.Д. Кучмою

вання. Двері, в які так довго стукав патріарх роду Фальц-Фейнів, нарешті відчинилися.

Щоразу, приїжджаючи до України, Е.О. Фальц-Фейн домагався зустрічей з Президентами країни — Л.Д. Кучмою та В.А. Ющенком, а також іншими високопосадовцями. У Національній академії наук України та Національній академії аграрних наук України він завжди був не лише баганим гостем, а й радником з міжнародних питань. Маючи величезне коло знайомих і відповідне міжнародне визнання, він виступав як посередник у складних питаннях міжнародного співробітництва, що виникають у процесі розбудови незалежної держави.

Необхідність набуття Україною незалежності Едуард Олександрович підкреслював особливо. Як приклад наводив такі маленькі держави, як Ліхтенштейн, Люксембург чи Бельгію. Чому ж одна з найбільших у Європі націй ніяк не може досягти поступу в європейському спрямуванні розвитку? З повагою ставлячись до Російської Федерації, до якої в Едуарда Олександровича не менше

симпатій, ніж до України, оскільки його мати походила з роду відомих російських військових Єпанчиних, а дідусь був начальником Пажеського корпусу в Санкт-Петербурзі, в питаннях державотворення в Україні він завжди акцентував увагу на необхідності розбудови самостійної держави.

За значний внесок у налагодження зв'язків нашої держави з діловими колами Західної Європи, а також активне сприяння і фінансову підтримку у відновленні історичної спадщини біосферного заповідника «Асканія-Нова» Едуард Олександрович Фальц-Фейн нагороджений орденами «За заслуги» I, II і III ступенів та орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

Не менш значущою є його особиста заслуга в тому, що 2 квітня 1994 р. за клопотанням вченої ради біосферного заповідника і рі-

шенням Кабінету Міністрів України до назви установи, що вже на той час мала статус природоохоронної науково-дослідної міжнародного значення, було додано «імені Ф.Е. Фальц-Фейна». Едуард Олександрович таки домігся того, щоб прізвище його роду було не лише повністю реабілітоване в очах сучасного покоління, а й підняте до міжнародного рівня.

З нагоди 100-річного ювілею не можна не висловити глибокої вдячності цій видатній особистості, яка словом і ділом підтримує тісні зв'язки з первістком заповідної справи нашої держави — біосферним заповідником «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна, та побажати йому здоров'я, побиття рекордів довголіття, збереження бадьорості й сили, подальшої гуманітарної співпраці на землі пращурів.